

**FETHİYE
BELEDİYESİ**

4

**IV. ULUŞLARARASI
TÜRK
KÜLTÜRÜ
KURULTAYI**

**FETHİYE
21-24 MART 2013**

**TÜRKÜ - TÜRKÜLERİMİZ
TÜRKÜLER VE ÖYKÜLERİ**

*Nevruz
2013*

CİLT 1

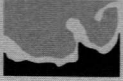
HALK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI KURUMU YAYINLARI NO: 49

IV. ULUSLARARASI
TÜRK KÜLTÜRÜ
KURULTAYI

FETHİYE

21-24 MART 2013

YAYINA HAZIRLAYAN
İRFAN ÜNVER NASRATTİNOĞLU

*Bu eser Fethiye Belediyesi'nin
bir kültür hizmetidir.*

Eylül 2013

Grafik Tasarım

Cem Yüksel

Baskı

Pelin Ofset

İvedik Organize Sanayi Bölgesi

Matbaacılar Sitesi 1514. Sokak No: 28

06378 Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312 395 25 80 (pbx) • Fax: 0312 395 25 84

www.pelinofset.com.tr

ÖNEMLİ NOT:

Kitapta yer alan bildirilerdeki görüş ve düşünceler, bildiri sahiplerine aittir. Yazıların bilim, dil ve imlâ sorumlulukları, yazarların kendilerini bağlar.

MANEVİ'DEN LAİK'A VE TERSİ BAZI TÜRK HALKININ DİNİ VE LAİK TÜRKÜLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Dr.Janos SİPOS*
(Macaristan)

Hoşumuza gitsin veya gitmesin bizim medya dünyamızdaki değişim rüzgarları eski kültürel değerler arasından halk müziğinin bazı otantik katmanlarını alıp götürür. Doğal olarak kültür her zaman sürekli değişim halindedir. Ancak eski katmanlar yerine gelen yeni oluşumlar, daha eksiksiz ve daha olgun bir oluşumun sağlanması için çoğu kez yeterli zamana sahip olamazlar.

Eski müzik ise katmanlarını kolayca teslim etmez. Kaybolmuş düşünen melodiler nesilleri atlayarak veya bir diriliş yardımıyla yeniden hayat kazanabilir. Bazen ise tarz değiştirip onların canlılığı dini müzikte var olur.

Türkî halklarının dini ve laik repertuarı arasında birçok bağlantı vardır. Bunların bazılarını Asya'daki araştırmalarıma dayanarak ses ve video kayıtları ile de renk katarak sizlere kısaca tanıtmak isterim.

İlk olarak Türkiye'yi ziyaret edelim. Bu geniş alanın yaklaşık 80 milyonluk nüfusunun etnik ve kültürel yapısının çok karmaşık olduğu müziklerinden de açıkça yansıtılmaktadır. En yaygın olan Sünni İslam yanında Sufi tasavvufun çeşitli dalları, örneğin; Aleviler, Bektaşiler, Tahtacılar yada Mevleviler de bulunabilir.

Sufi müzik kültürü Türkiye'de etnomüzikologların çalıştığı belki en ilginç ve de en az araştırılmış konularından birisidir. Bu gruplarda müziğin rolü büyüktür, kültürlerinde İslam öncesi kültür öğeleri önemli bir rol oynar, ve bazı grupların tarihi gelişimi, Türk Kaganatlarındaki, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki rolü de değişiktir. Ben Eskişehir, Ankara ve Antalya çevresinde ve daha önce de Trakya'da yaşayan Sufi gruplar arasında araştırmalar yönettim.

* Macar Bilimler Akademisinin Müzikoloji Enstitüsü

Türkiye'deki İslam tasavvufu temsilcileri ile ilk defa 25 yıl önce gö-rüş-tüm. O zaman Ankara Üniversitesi DTCF'nin Hungaroloji Bölü-münde çalış-tım ve aynı zaman Bela Bartók'un 1936 Anadolu derle-mesine devam ettim.

1989-1992 arasında ünlü Tahtacı sanatçı Musa Eroğlu'nun önerisi ile, Mersin-Mut tarafında yaşayan Tahtacı topluluklarını birkaç kez zi-yaret ettim. 2011 yılında ise Tahtacıların Antalya Akçainiş köyünde yaşayan gurubunu araştırdım.

Tahtacı halk müziğinin temelinde bir kaç ana tip vardır. Örnek 1a'da bir ana tipin iki temsilcisi, bir halk *ağıdı* ve bir nefes gösteriliyor. Ko-layca görülüyor ki iki ezginin temeli de biri uzun ve biri daha kısa Segah iniştir.

Çeşitli vesile ile ben Tahtacıların ayin-i cemlerine katıldım. Cemler eskiden özel evlerde yapılırmış, ama son senelerde daha geniş olan merkezi cem evleri inşaa edilmektedir. Ancak bu büyük yerlerde ge-reken ses yükseltici samimi atmosferi bayağı bozuyor.

Cemlerde semahlar dönülür ve çok sayıda nefes söylenir. Tahtacı cemi sırasında dini ezgiler ancak dedeler ve zakirler tarafından söy-lenir ve onlar geniş bir bölgede yaşayan Tahtacı guruplar arasında nispeten homojen bir repertuvar geliştirmişlerdir. Biraz önce söz ettiğimiz ana ezgi *mengi* ezgileri arasında da bulunmaktadır. Bunun dışında semahların aralarında bu ezgi dini *ağıt* olarak da uzun uzun söylenir (Örnek 1b).

Bu melodi tipi Tahtacı kimliğinin ritüellerinde ve her günkü müzikal tezahürlerinde kilit rol oynayan ayırt edici bir simgesi, sanki onların müzik 'damgası'dır.

♩ = 100

He-ves-lik ey-le-dim de yav-ru ge-tir-dim, ge-tir-dim, ge-tir - dim, ge - tir-dim

O da ha-yal ı - la - o dü-şü-müş me-ğer, dü-şü-müş me - ğer, me - ğer, oy.

Örnek 1. Tahtacıların müziği a) halk ağıdı ve altında b) cem'deki bir ağıt

Eşim Éva Csáki ile Bulgaristan'dan Türkiye'nin Avrupa kısmına göç etmiş Bektaşiler arasında beş sene araştırma yapmıştık.¹ Trakya Bektaşilerin halk müziği Tahtacı halk müzğinden çok daha karmaşıktır ve Anadolu halk müziğinin bazı merkezi formları ile güçlü ilişkiler

göstermektedir. Ancak çeşitli katmanları bayağı renkli olan Anadolu halk müziğinden kesinlikle farklıdır. Ağıtların Türkiye'nin pek çok bölgelerinde ortak olan yas havalarından farklı olması bunun bir örneğidir.

Bektaşiler arasında nefesler Tanrı ile mistik birliği sağlamak için söylemesine rağmen, aynı veya bir birine çok benzer melodiler bazen hem dini ve laik amaçlar için kullandıklarını görürüz. Bu melodiler arasındaki ilişki bazen sadece yapısal ya da tonal olmasına rağmen, birçok durumda - ve tam en önemli tiplerde- seyir bakımından da benzer melodiler de vardır. Özetle: Türküler arasında tek kesitli ve ses genişliği dar olan bazı formlar hakim olduğu zaman, ses genişliği daha büyük, dört kesitli formlar arasında gittikçe daha çok benzer olan türküler ve nefesler bulunabilir.

Bu ilişki tesadüf değildir, çünkü Bektaşilik bir halk inancı olduğundan merkezi eğitim sistemi yoktur ve şairlerin ayetlerini elyazıyla kopyalanan cönk defterlerinde biraz çeşitlenerek de korunmuş, melodilerin koruması ise insan hafızasına emanet edilmiştir. Niçin Bektaşî şairlerin şiirleri bu kadar sık türkülerinin havaları ile söylenir sorusunun cevabı bu olabilir. Aynı zaman temelde yakın olan Alevî-Bektaşî geleneklerine ve ilkelerine rağmen, farklı coğrafi bölgelerde yaşayan Türk tasavvuf topluluklarının müzik repertuvarları niçin bu kadar farklı olduğunu da açıklar. Yine de bazı toplulukların halk müziği stillerinden büyük ölçüde farklı olan müzikal katmanlar da vardır.

Böylece, bir yandan Bektaşî müziği araştırması dini törenler içinde korunan eski halk müziği stillerini yüzeye getiriyor, diğer taraftan da halk müziği ile karşılaştırıldığında ancak dini ritüellere bağlı çeşitli müzikal katmanları ayırt edebiliyoruz.

İlk olarak Örnek 2'de Anadolu çeşitli bölgelerinde popüler bir halk türküsünü ve onun bir nefesteki paralellliğini göstereceğim.

Örnek 2. a) Bektaşî nefes, b) Bektaşî halk ezgisi

Azeri halk müziği dünyası çok basittir: Azeri ezgileri Uşşak, Çargah veya Segah üçlünün seslerinde hareket eden 1-2 kısa kesitten meydana gelir. Ezgiler serbest (parlando-rubato) yada 2/4 veya 6/8 ölçüde çalınır. Zikir sırasında söylenen dini ezgilerini aynı şekilde karakterize edebiliriz. Demek ki burada, konumuz bakımından bayağı basit bir durum ile karşı karşıdayız: Azeri türkülerin temelde Azeri Sufi ritüeldeki melodilerden hiç bir farkı yoktur.

Örnek olarak bir zikir törenine bakalım

a) Törenin açılışında canlar yarım daire şeklinde diz üstü oturarak bir ilahi söylerler. Örnek 3a'da bu dini ezgiye benzer bir ninniye göstereceğim.

b) İkinci melodinin da türkü varyantı bulunabilir. Bu kına havasını Örnek 3b'te görürüz.

c) Daha sonra Allah adı gittikçe yükselen tarzda zikir ediliyor: Canlar dönerek ilk olarak *hey, hey, hey Allah*, sonra *a-hey* hecelerini söylerler, ve nihayet zikir sakin bir dua ile sona erer.

a)

b)

♩ = 88

Ge - lin, ge - lin, gel ha - dı,
So - ra - ğı yel - den al - dı.
Qur - ban o - lam ge - li - ne, o
Or - xan i - çin gel ha - dı.

Örnek 3 Azeri a) zikirdeki birinci melodinin halk ezgisi paraleli, b) zikirdeki ikinci melodinin halk ezgisi paraleli

Türkmen halk türküleri de çok sadedir, ve onların tanıtımı Azeri türkülerin tanımına çok benzerdir.² Bazı araştırmacıların kanaatine göre bugünkü Türkmen dansların temeli eski şaman ritüellerine geri götürülebilen zikir törenidir. Zikir törenleri göze karşı koruması ya da hastaların iyileştirmesi gibi amaçlarla düzenlenir.

Dervişler hastalıkları kaçırmak için toprağa tepinerek (*dep-*), yüksek ses ile Allahu andılar (*hu, hu, Alla*) ve küşt-küşt (*birak, git*) kelimeleri tekrarladılar.

Türkmenistan batı bölgelerinde yaşayan Yomut Türkmenleri arasında bu *küştdepti* dans hala yaşıyor. Oyunun adımları ve kullanılan melodiler geleneksel görünüyor, ama dans artık dinsel içeriği kaybetti ve söylenen melodilerin metinleri de laik oldu. Küştdepti oyununa erkek ve kadınlar birlikte katılır ve melodileri genelde dans etmeyen birisi söyler.

Dört-beş sene önce her köyde halk dansları gurubun oluşturması emredildi. Maalesef bu hareketin çok sağlam bir temeli olmadan basmakalıp olma riski ortadadır. Neyse ki guruplarda genelde eski geleneklerini bilen ve devamı sağlayabilecek yaşlılar da bulunmaktadır.

2011'de Türkmenistan-Iran sınırına yakın Esengülü'ya gidip orada yaşlılar gençlere küştdepti oyununun adımlarını nasıl öğrettiğini gördüm. Sonraki köyde, Etrek'te bir düğünde aynı melodiyi söylediler, hatta gelini de çok benzer bir türkü ile kutladılar. Demek Türkmenler arasında yine dini şarkıları ve türküler arasında çok yakın bir ilişki mevcuttur.

Örnek 4 Türkmen diwana melodisi ve küştdepti'nin ezgisi

Kırgız ilahilerini bugün Ramazan orucunda söylenen Ya Ramazan (Carapazan) ezgileri temsil etmektedir. Ramazan ayında genç çocuklar ev ev dolaşarak Ramazan ilahisini söyleyip ev halkına temenni dilekerek para, yumurta, şeker, meyve ve fındık gibi bağışlar toplarlar.

Carapazan melodilerini genellikle zincir şeklinde söylerken, diğer tek tük ezgilerini uzun ve dışbükey formundaki kesitler ve +|+|&@

@ ritim şeması karakterize eder. Buna karşılık, Kırgız türkülerinin kesitleri çoğunlukla kısadır ve yukarıdaki ritim şeması onlarda hiç bulunmamaktadır. Üstelik Carapazan melodilerinin çoğunlukla inici başlangıcına karşın Kırgız türkülerini inen ya da tepe şeklinde kesitler karakterize eder. Ancak aşağıdaki örnekte gösterildiği gibi bazen Carapazan melodilerine benzeyen ezgiler de bulunabilir.

Üç örneğe bakalım. Örnek 5a'daki tipik bir Carapazan melodisinde yukarıda söz ettiğimiz tipik ritim görürüz. Örnek 5b'nin seyiri 5a'nın seyiri ile aynı ama ritmi farklıdır (izometrik). Örnek 5c'deki türkünün seyiri ise Örnek 5b'deki Carapazan ezgisinin seyiri ile aşağı yukarı aynıdır.

a)

♩ = 92

O - ro - zo - nun o - nu biz - ge, o - nu siz - ge

O - ro - zo - nun bi - ti - rin ber - sin biz - ge.

b)

♩ = 92

Bu - dur, bu - dur too - lor - don Bu - ka mi - nip men kel - dim.

Bu - ka ba - ñın tart' al - bay, U - şul üy - gö tuş kel - dim.

c)

♩ = 92

Ka - ra kür - mö şa - yı ki - yip Boy - lo - gu - la kız - dar ay

Ka - dır - kö - ñül bar çak - ta Oy - no - gu - la / kız - dar ay.

Örnek 5 Bir Kırgız melodisinin üç varyantı a) tipik bir Carapazan ezgisi, b) izometrik Carapazan ezgisi, c) halk türküsü

Kafkasya'nın kuzey tarafında yaşayan Karaçay-Malkar halkının zikir melodileri (dini manzumeleri, ilahileri) mevlütlerde, başka toplantı-

larda ya da kendi kendilerine söylenir. Zikirlerin çoğu insanı hesap yapmaya, hayatını düşünmeye, günahkar yaşıyor ise, tövbeye çağırır. Ölümü unutmayıp, bu dünyanın yalanlığını akılda tutup, hayata kendilerini kandırtmamayı öğretir. Tabii ki, Yüce Allahı unutmadan, gece-gündüz zikredip durmanın sevaplığı da zikirlerde vurgulanır.

*İman ile, Din ile
Öbür dünyaya dönelim
Gece gündüz durmadan
Allah, Allah diyelim*

Birçok Karaçay zikir melodilerin türkü paraleli da vardır. Şimdi zengin Karaçay halk ezgi repertuarının içindeki basit ama kesin bir karakteri olan ezgi tipine daha yakından bakalım. Bu ezgiler temel olarak iki kısa (7 veya 8 heceli) kesitlerden oluşuyor. Birinci kesitleri 5'inci-6'ncı dereceden 3'üncü dereceye, ikinci kesitleri ise 4'üncü-5inci derecelerden ana sesine inerler.

Böyle ezgilerin bir kısmı zikirdir, ama aralarında nenniler de vardır. Bu benzerliğin açıklamasına iki olanak da vardır. Birisine göre nenni olarak kullanılan eski bir melodi türü zamanla zikir metinleri söylemek için de kullanmaya başladılar. Diğer taraftan ise Hacca gidenler orada öğrendikleri zikirleri döndüklerinde çevrelerine öğretirlerdi, demek ki bu melodilerin başka ülkelerden geldiği ve dini repertuarından laik repertuvara sokulması da imkansız değildir. Örnek 6a'de bir zikir melodisini ve onun nenni benzerini göstermekteyim.

♩. 84

1) Bis - mil - lah deb baş - la - yıq
Sa - lat sa - lam ay - ta - yıq
2) A - det e - tib küñ - de biz
3) Cet - miş miñ tö - be - ge
4) qay - ta - yıq

♩. 72

Bel - law - bel - law bö - le - yim
San - ıa ş - hı - lıq ti - le - yim
Can - dan süy - gen can - ba - lam
A - dam bo - lub kö - re - yim

Örnek 6 Karaçay a) zikir, b) nenni

Son olarak 2004 yılındaki anılarımı hatırlamak istiyorum. O zaman Fulbright professor olarak University of California Los Angeles'te çalıştım ve aynı zaman Lakota ve Navajo Kızılderilerin arasında araştırma seferleri de yaptım. Lakotalar eğlence için düzenlenen pow-

wow'larına katılmam için izin verdiler, ama törenlerinde söylenen şarkılarını benden sakladılar. Yine de arkadaşlık yaptıklarımızdan bazıları sonra bana kutsal sweat lodge'a (sauna gibi) katılmamı istediler, ve o çadırda çıplak oturup, terletip, pipo içerken ezgiler söyledik. Söylediğimiz ezgilerin büyük bir çoğu laik powwow'da söylenen ezgiler ile aynı idi, oysa Navajolar bunun farkında değildiler. Örnek 7a'da powwow'daki bir ezginin iskeletini, Örnek 7b'de ise sweat-lodge'daki bir ezginin iskeletini görürüz.

Örnek 7 Lakota melodileri a) powwow'daki ezgi, b) sweat lodge'daki kutsal ezgi

Örneklerde gördüğümüz gibi halk müzik tiplerini farkında varmadan değişik durumlarda kullanır. Ağıtların ve kız ağlatma melodilerinin çok benzer oluşu bunun güzel bir örneğidir, ama dini ve laik repertuar arasında da bayağı güçlü bağlantılar vardır. Bunun tebliğimde ancak bir kaç örneğini gösterebildim. Bağlantıların detaylı analizi daha çok vakit ve yer isterdi, ama örneğin Trakya Bektaşilerin, Kırgızların, Karaçayların ve Azerilerin takdirinde bu işi tamamladım, ve konudan kitaplarımda detaylı bir analiz da verdim.³

Kaynaklar:

- 1 Sipos, J. – Csáki, É (2009), The Psalms and the Folk Songs of a Mystic Turkish Order (with CD), Akadémiai Publishing House, Budapest, p. 710.
- 2 Sipos János (2004), Azeri folksongs - At the Fountain-Head of Music, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. 623 p., Sipos, J. (2006), Azerbaycan El Havaları - Musiqinin İlk Qaynaqlarında, Bakû, Azerbaycan, 610 p., Sipos, J. (2009), Azerbajdzsáni népdalok – a zene kezdeteinél (with CD), European Folklor Institute, Budapest, 2009, p.605.
- 3 Sipos – Csáki (2009); Sipos, J. – Tavkul, U. (2012), A Kaukázusi Karacsájok Népzeneje (with DVD) (Folk Music of the Karachays from the Caucasus Mountains), L'Harmattan, Budapest; Sipos, J. (2004); Sipos, J. – Hoppál, M. (2012), Shaman Songs, International Society for Shamanic Research, Budapest.